VITA

Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? (Műhelyvita-összegzés)

TÓTH ORSOLYA – GARAY RÓBERT

Kulcsszavak: élelmiszer-gazdaság, stratégiai, társadalmi, foglalkoztatás- és szociálpolitikai, piaci szerep és tartalom.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A műhelybeszélgetésen elhangzottak alapján megállapítható, hogy noha az élelmiszer-gazdaság makrogazdasági jelentősége a gazdaság fejlődésével, átalakulásával párhuzamosan csökkent, mégis több szempontból indokolt kiemelt kezelése. Az alábbi főbb megállapítások fogalmazhatók meg.

Elsőként: Az élelmiszer-gazdaság a nemzetgazdaságon belül jelentősebb szerephez jutna abban az esetben, ha magasabb hozzáadott értéket képviselő, kézimunka-igényes termékeket állítana elő, és ezeket exportálná, így tovább javítaná a külkereskedelmi mérleget. Az agrobiznisz 12-13%-os (ezen belül a mezőgazdaság 3%-os) gazdasági teljesítménye nem elegendő a húzóágazat minősítéshez, de Magyarország esetében a sikerágazat „státusz" reálisan elérhető.

Másodsorban: Stratégiai fontosságú lenne a vidéki foglalkoztatás színvonalának nagymértékű javítása. A helyi termelés fokozottabb támogatásával, az önkormányzati szervezetek tevékenységének bővítésével, valamint az élőmunka-igényes ágazatok (lásd: zöldség-, gyümölcs-ágazat) preferálásával nem csupán a foglalkoztatásbővítés mint kiemelt kormányzati célkitűzés valósulna meg, hanem az erodált mezőgazdasági teljesítmény is javítható lenne.

Harmadrészt: A rendszerváltás egy atomizált, szervezetlen, elaprózott birtokstruktúrát eredményezett Magyarországon, amely nem tud versenyképes lenni. A rendszerváltozást követően a gazdasági környezet jelentős mértékű átalakulása, s ezzel összefüggésben az értékesítési lehetőségek és feltételek gyakori és hektikus változásai mind az alapanyagot előállító mezőgazdaságot, mind pedig az alapanyagokat feldolgozó élelmiszeripart nehéz helyzetbe hozták. A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar visszanyerhetné méltó hírét, ha a magyar termelők szervezettebbé válnának, és előnyben részesítenék a szövetkezést, a kooperációt.

BEVEZETÉS

Az *Agrárgazdasági Kutató Intézet* „Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság?" címmel 2012. március 8-án műhelyvitát rendezett. A téma összetettsége indokolta, hogy a beszélgetés indítására felkért előadók és a meghívottak a szakma több területéről érkeztek. A makrogazdaságban, az oktatásban, kutatásban, a szakmai érdekképviseletekben, az ágazat döntéshozatalában és gyakorlatában jártas szak-

emberek véleménye egyaránt megjelent a vitában. A szakmai beszélgetés során elhangzott hozzászólások gyakran messze túlmutattak az indító kérdés megválaszolásán, az ágazatért aggódók régóta megoldatlan problémákat és múltbeli hibákat vetettek fel, és azt keresték, hogyan léphetnénk előre a jövőben.

A szakmai fórum fontosabb megállapításairól, főbb vitapontjairól, a felvázolt teendőkről és esetleges buktatóikról készült összegzést az Agrárgazdasági Kutató Intézet a Gazdálkodás folyóiratban a témakörrel kapcsolatos vita, szakmai véleménycsere ösztönzésének, folytatásának reményében adja közre. Az összeállítás a műhelyvita megállapításait a hozzászólások sorrendjében foglalja össze, kiemelt figyelmet fordítva az eltérő és a jövőre vonatkozó vélemények, javaslatok ismertetésére.

Kapronczai István, az intézet főigazgatója megnyitójában a témakör időszerűségére, komplex szakmai kérdésként történő megítélésének fontosságára hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta, hogy az élelmiszer-gazdaság stratégiai fontossága – politikai hovatartozástól függetlenül – kevésbé vitatott kérdés. A vélemények inkább az ágazat gazdasági, társadalmi, politikai szerepének, súlyának megítélésében, a továbblépés irányában, a problémák (nem ritkán ellentmondásos) megoldásaiban mutatnak eltérést. A vitavezető éppen ezért a vitára tűzött kérdés többboldalú, politikamentes, szakmai megközelítését, a stratégiai szerep újszerű értelmezését, a kritikus területek jelzését és a jövő teendőinek felvázolását kérte a jelenlévőktől. A vita egyben alkalmat adott a problémakör megvitatását javasló – korábban az intézetben is tevékenykedő – *dr. Botos Katalin* gazdag szakmai életútjának rövid méltatására is, aki jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára, a Szegedi Egyetem professor emeritusa, és a közelmúltban ünnepelte hetvenedik születésnapját.

FELKÉRT HOZZÁSZÓLÁSOK

A főként szélesebb gazdaság- és pénzügypolitikai kérdésekkel foglalkozó *Botos Katalin* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szegedi Tudományegyetem professor emeritus) szerint az élelmiszer-gazdaságnak stratégiai ágazatnak kellene lennie, de napjainkban nem tekinthető annak. Az élelmiszer-gazdaság egyértelműen stratégiai ágazat volt lényegében egész Európában a második világháborút követően, és Magyarországon is a szocializmus évtizedeiben, különösen a Kádár-korszak második szakaszában. Élelmiszerekből hazánk a rendszerváltás előtt (a szocialista táboron belül a Szovjetunióhoz hasonlóan egyedüli országként) önellátó volt, és jelentős külpiaci aktívummal is rendelkezett, megteremtve ezzel a létfontosságú iparosítás energiaimportjának fedezetét. A fejlődésnek azonban vége szakadt, az ágazat korábbi vezető szerepét elveszítette.

1991-ben az energiaimport külkereskedelmi hiányát a mezőgazdaság és az élelmiszeripar pozitív egyenlege 23%-kal múlta felül, maga a mezőgazdasági export 150%-kal meghaladta az energiaimportot! Napjainkra viszont az agrárexport önmagában csak az energiaimport 67%-ára nyújt fedezetet.

A folyamatot magyarázza egyfelől az agrár- és élelmiszer-ipari kereskedelmi többlet csökkenése, másfelől az energiahordozók árainak agrártermékeknél sokkal dinamikusabb növekedése. Az élelmiszer-gazdaság exportja a rendszerváltás óta eltelt időszakban folyóáron 11-szeres, importja pedig 23-szoros növekedést mutatott. Az agrártermékek külkereskedelmi egyenlege a belső piacvesztés és az import dinamikus emelkedése miatt erőteljesen visszaesett.

Botos Katalin az élelmiszer-gazdaság szerepvesztését az importfedezettség mutatójának változásával is igazolta. Miközben az 1990. évi teljes nemzetgazdasági

külkereskedelmi forgalomban a kivitel az importszükséglet 70%-át fedezte csupán, a mezőgazdaság importfedezettsége 250-300%-os volt. Az agrárágazat tehát az élelmiszer-önellátást és az exporttöbbletet egyaránt megvalósította. A gazdaság egészére 2010-ben növekvő (110%-os) exporttöbblet volt jellemző. Az élelmiszer-gazdaságban a többlet megmaradt ugyan, de a két évtizeddel korábbihoz viszonyítva 160%-ra módosult (lényegében csökkent). Az adatok az agrárágazatban visszaesést jeleznek, de az ágazat devizatermelő képessége ennek ellenére erősebb a gazdaság egészére jellemzőnél, mindemellett egyértelmű a termelési potenciál sajnálatos kihasználatlansága.

Az előadó szerint az ágazat stratégiai jelentősége a devizatermelő képességében, a vidékfejlesztésben, a vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepe alapján értékelhető. Ezek az összetevők hatásaikban szinte feloldhatatlan ellentmondásokat hordoznak. A jelenlegi termelési szerkezetben a devizatermelő képesség kis élőmunka-igényű, magas színvonalon gépesített termelést (például gabonatermelést) feltételez. A nagyon kevés magyar élőmunka-hozzáadást igénylő termeléssel lényegében nem kézimunka-igényes termékeket exportálunk, amelyek a vidéki foglalkoztatás színvonalának fellendítéséhez nem járulnak hozzá. A vidéken élő emberek megélhetése, nyugdíja az alacsony foglalkoztatási színvonal miatt egyre inkább veszélyben forog. Stratégiai fontosságú teendő a vidéki foglalkoztatottság bővítése. A jövőben, arányos fejlesztés révén előnyben kell részesíteni, tudatosan kell fejleszteni a nagyobb élőmunka-igényű, magasabb hozzáadott értéket realizáló termelést. Botos Katalin szerint „a jövőben azon kell dolgoznunk, hogy az agrárium nyerje vissza a maga méltó helyét és stratégiai szerepét, de ezért minél előbb tennünk kell!"

Botos József (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, nyugalmazott egyetemi docens) az élelmiszer-gazdaság stratégiai fontosságát, jelentőségét a nettó keresetek és a létminimum összegéből, a keresetek élelmiszer-vásárlásra fordított arányából (átlagosan 25%, az alacsony jövedelmű háztartásokban 40%) vezette le. Számítások szerint a magyar lakosságnak az élelmiszerekre fordított kiadásai évi 2400 milliárd forintot tesznek ki, amely a GDP 9%-ának felel meg. A belföldi élelmiszerszükséglet döntően hazai termelésből való kielégítése „többletkapacitásokat" igényelne és kötne le, tehát a mezőgazdaság és az élelmiszeripar stratégiai szerepének fokozása elsőrendű feladat.

Sajnálatos, hogy a magyar lakosság vásárlóereje gyenge, ezért meghatározó részük az olcsóbb (többnyire rosszabb minőségű) importtermékeket részesíti előnyben. Különösen igaz ez a népesség 70%-át alkotó városi lakosság körében. A vidéki háztartások önellátó, ház körüli termelése is egyre szerényebb. A termelési szándék (készség) hiánya, illetve az alacsonyabb árak őket is a multicégek boltjai felé terelik. Hazánkban a potenciális termelési kapacitás ily módon kihasználatlan marad, az élelmiszerimport pedig egészségtelenül növekszik. A teljes agrár- és élelmiszer-ipari külkereskedelmi forgalom alapján számított egységérték a behozatalnál háromszor magasabb, mint a kivitelnél, részben az eltérő feldolgozottsági fok miatt. Ennek alapján, ha elfogadjuk a statisztika torzítását, azt mondhatjuk, hogy egy egységnyi élelmiszerimport fedezetét három egységnyi kivitel teremti meg ma Magyarországon!

A tágabban értelmezett stratégiai jelleg erősödésének korlátját az előadó az élőmunka-igényes és a magas fokon gépesített ágazatok kedvezőtlen arányaiban, a munkaerő-felhasználás és az ágazati jövedelmezőség ellentétében látja. A jövedelmezőségi adatok azt mutatják, hogy ma Magyarországon általában nem kifizetődő munkaigényes ágazatokkal foglalkozni. A mezőgazdasági termelés elaprózott-

sága („atomizáltsága"), a felvásárlás és az állam szervezeti koncentráltságának hiánya, illetve az unió közvetlen támogatási rendszere sem kedvez a vidéki foglalkoztatás agrárágazathoz köthető bővítésének. A magyar termelők szervezettségét kellene megerősíteni, ebben az esetben van még esély arra, hogy a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar visszanyerje méltó hírét, teljesítményét.

Éder Tamás (Élelmiszer-feldolgozók Országos Szövetsége, elnök) a konferencia címében feltett kérdésre igenlő és nemleges választ is adott. Egyfelől, az élelmiszer-gazdaság stratégiai ágazatnak tekinthető, mert már az ókori, majd a középkori nagy kereskedelmi háborúk kiváltó oka is gyakran a gabonatermő területek és a gabona fogadására alkalmas kikötők megszerzése volt, ezáltal az élelmiszer-termelés, a biztonságos élelmiszer-ellátás feltételeinek megteremtése. „Politikai berendezkedéseket, kormányokat veszélyeztetett, vagy éppen sodort el néhány egymást követő rossz terméseredményű év. Ahol a kenyér ára felszökött, ott hamarosan forradalmak törtek ki!"

Másfelől azonban az élelmiszer-gazdaság napjainkban nehezen igazolható stratégiai ágazatként. Az élelmiszer-gazdaság szerepe folyamatosan csökkent a gazdaságtörténet során, és előbb az ipar, majd mindinkább a szolgáltatási szektor vált a gazdaság vezető erejévé. A mezőgazdasági termelés „a korábbi századokból itt maradt, kényszer, maradványtevékenység" lett a társadalom szemében. Az 1960-as, 1970-es években bekövetkezett zöld forradalom következtében a kereslettel rendelkező társadalmi rétegek élelmiszerekkel való ellátása mind kevesebb gondot jelentett. A fejlett világban nem az élelmiszerhiány, sokkal inkább az élelmiszer-felesleg okozott a közelmúltban problémát. Az élelmiszer-gazdaság egyre kevesebb embert foglalkoztat, egyre kevesebb ember számára ad munkát, megélhetést.

Az ellentmondások ellenére Éder Tamás szerint a gazdasági, társadalmi stabilitás alapjaként az élelmiszer-gazdaság hosszú távon mindenképpen stratégiai ágazat lesz és marad. A közeljövő szempontjából Magyarország számára az élelmiszer-gazdaság kiemelten fontos a vidéki foglalkoztatás, a külkereskedelmi és a fizetési mérleg egyensúlyban tartása, valamint a biztonságos és egészséges élelmiszerek kínálatának biztosítása érdekében. Azt azonban be kell látni, hogy középtávon ugyan kiemelten fontos ágazat az élelmiszer-gazdaság, de nem tekinthető húzóágazatnak, vagyis a magyar társadalom és gazdaság problémáinak megoldását nem várhatjuk kizárólag és elsődlegesen az élelmiszer-gazdaságtól. Az indító kérdésre visszautalva Éder Tamás arra is felhívta a figyelmet, hogy függetlenül a választól, gazdaságpolitikánk az elmúlt 20-30 évben a kinyilatkoztatások szintjén úgy kezelte az ágazatot, mint ami kiemelten fontos, ám a tettekben úgy, mint aminek a jelentősége elenyésző és folyamatosan csökkenő.

Kapronczai István (Agrárgazdasági Kutató Intézet, főigazgató) alapvetően három kérdéskört érintett. Elsőként leszögezte, hogy az élelmiszer-gazdaság a világban mutatkozó válságjelenségek (környezeti, energia-, élelmiszer- és társadalmi válság) miatt a jövőben egyre jelentősebbé válik, valamennyi válságjelenség kezelésében lehet szerepe. Az agrobiznisz 12-13%-os (ezen belül a mezőgazdaság 3%-os) gazdasági teljesítménye nem elegendő a húzóágazat minősítéshez, de Magyarország esetében a sikerágazat „státusz" reálisan elérhető.

A második megállapítás az élelmiszer-exportra vonatkozott, miszerint az elmúlt 5 évben a másodlagos feldolgozású élelmiszerek exportja nőtt ugyan hazánkban, de egyenlege negatív volt. Igen kedvezőtlen, hogy alacsony hozzáadott értékű élelmiszert viszünk ki, nem használjuk ki a rendelkezésre álló hazai munkaerőt. Munkalehetőséget exportálunk, és ez nagy hiba!

Kapronczai István fontosnak tartotta megjegyezni, hogy értékelésekor a jövőben kiemelt figyelmet kell fordítani az ágazat multiplikátor hatására, ugyanis az ágazat ezen a téren „nem áll rosszul". Számítások szerint a mezőgazdasági kibocsátás egységnyi növekedése a nemzetgazdaság kibocsátásában 1,8 egységnyi bővülést eredményez. Ugyanez a mutató az élelmiszeripar esetében 2,3. Érdemes összevetni ezeket az értékeket a textilipar 1,2-es vagy a vegyipar 1,6-os mutatójával. A hozzáadott érték, és szerényebb mértékben ugyan, de a mezőgazdasági foglalkoztatás terén sem tapasztalható lemaradás.

Mindebből az következik, hogy az agrobiznisz ágazatai jelentős hatást gyakorolnak a nemzetgazdaság egészére. Az élelmiszeripar utóbbi évtizedben megfigyelhető visszaesése, teljesítménycsökkenése erőteljesen hozzájárult a nemzetgazdasági teljesítmény visszafogott bővüléséhez.

Kőrösi István (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, egyetemi docens) vitaindító gondolatait rövid történelmi kitekintéssel vezette be. A Közös Agrárpolitika (KAP) kezdeti céljai és kialakítása, ellentmondásossága és hazánk uniós csatlakozásának a körülményei mindmáig hatással vannak az európai és a magyar élelmiszer-gazdaság helyzetére és viszonyára. A csatlakozás negatív következményei közül kiemelte a kelet-európai tagországoknak a régi tagállamok javára történő jelentős piacvesztését mind a belföldi, mind az exportpiacokon. (Hazánkban a piacvesztés mértéke 40-60% körüli az unióból érkező termékek javára.)

Részleges és ellentmondásos a Közös Agrárpolitika hármas célrendszerének megvalósulása is: az egységes piac megteremtése, a közösségen belüli termelés és fogyasztás preferálása, valamint a pénzügyi szolidaritás érvényesítése. A csatlakozással megtört a kvázi egységes belső piac, a régi tagállamok négyszer annyi támogatásban, közvetlen kifizetésben részesültek, mint az újonnan csatlakozottak, ami inkább fokozta a tagállamok közötti különbségeket, semmint csillapította volna azt, és folytatódott a piaci kiszorítás. A termelés intenzívebbé válik, ma Németországban 2 fő termeli meg 80 fő kenyerét.

Az EU agrárfinanszírozási rendszere mielőbb reformokra szorul, annak érdekében, hogy hosszú távon fenntartható legyen. A közösség élelmiszer-gazdasága kicsiny, de rendkívül fontos ágazat, szerepét a reformok szerint a vidékfejlesztési célkitűzések jelentőségének fokozása új megvilágításba helyezi.

Schlett András (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, egyetemi docens) az élelmiszer-gazdaság foglalkoztatásban betöltött szerepét emelte ki vitaindító hozzászólásában. Az ágazat helyzetének megítélése és javítása elválaszthatatlan a foglalkoztatás- és szociálpolitikától, de szervesen kapcsolódik a területfejlesztéshez és a támogatáspolitikához is. A taylorista szocialista munkaszervezet, munkaszervezés sem a hazai nagyüzemekben, sem a kisméretű élőmunka-igényes ágazatokban – az ellenőrzés elégtelensége miatt – nem volt sikeres. A rendszerváltás előtt mesterséges túlfoglalkoztatás jellemezte az élelmiszer-gazdaságot, és napjainkig megoldatlan maradt a rendszerváltás után munkanélkülivé vált (és újratermelődő) népesség helyzetének érdemi javítása. Az összegükben egyre szűkülő szociális transzferek tovább rontják a helyzetet.

A vidéki foglalkoztatás szempontjából rendkívül kedvezőtlen az élőmunka-igényes ágazatok súlyának drasztikus csökkenése. (A gyümölcstermelés az elmúlt évtizedekben 50%-ára, a zöldségtermelés pedig a 20%-ára esett vissza.) A kereskedelmi liberalizáció következtében jelentős hazai piacvesztés következett be a zöldség-gyümölcs ágazatban. A belső piac folyamatosan zsugorodik, és a külföldi „versenyzők" kiszorító hatásával is számolnunk kell. Vannak kivételek! Ilyen például a csemegekukorica-termelés felfutása, de

a sikerek mögött inkább külföldi magántőke áll, míg a termelői összefogás nálunk nem működik. A jövőt illetően a mezőgazdaság teljesítményének javításához elengedhetetlenül szükséges a helyi termelés fokozott támogatása, az egycélú és többcélú (döntően regionális hatókörű) szervezetek tevékenységének bővítése, az élőmunka-igényes ágazatok előtérbe helyezése. Schlett András felhívta a figyelmet a termelők, illetve az önkormányzatok által szervezhető, szociális célokat is kielégítő szövetkezések fontosságára, amelyeknek fontos szerepük lehet a helyenként robbanás közeli szociális helyzet gondjainak enyhítésében, megoldásában.

Székely Csaba (Nyugat-magyarországi Egyetem, egyetemi tanár, dékán) vitaindítójában leszögezte azt a sajnálatos tényt, hogy nekünk, magyaroknak kivételes „érzékünk" van stratégiai lehetőségeink „elpuskázásához". A továbbiakban egy kínai tanulmányút egészen friss tapasztalatait, mezőgazdasági kapcsolódásait osztotta meg a vita résztvevőivel. Kína 1,4 milliárd fős lakosságával a világ legnépesebb állama. A kínai népesség az utóbbi évtizedben európai módon kezdett el élni, táplálkozni, azonban a több évezredes hagyományokra visszatekintő kínai mezőgazdasági rendszer ehhez nem nyújt megfelelő hátteret, „gúzsba köti" őket. A kínaiak európai típusú élelmiszerek iránti igénye nőttön-nő, és ugyanez igaz India és más ázsiai országok, valamint az arab világ vonatkozásában is. Ebből az új igényből adódóan hazánknak (is) óriási lehetősége, felelőssége rejlik abban, hogy termelési technológiák, módszerek, eljárások szellemi exportjával segítse a kínaiakat céljaik elérésében, mezőgazdaságuk eredményes átszervezésében.

VITA

Jakab István (Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége, elnök) gondolatait egy idézettel vezette be: „a tett halála az okoskodás" – mondta. Az elmúlt 20 évben számtalan kudarc érte a magyar mezőgazdaságot, a kilábalás nagyon nehézkesnek bizonyult. Az ágazat egyértelműen stratégiai ágazatnak tekintendő, és most van is agrárstratégia, van Darányi-terv, adottak a keretprogramok, amelyek mentén el lehet és el kell indulni. Az agrárgazdaságunk az elmúlt évtizedekben egysíkúvá, mondhatni primitívvé vált, a kézimunka-igényes ágazatok eltűntek. Ugyanígy erősen leépült a kapcsolódó feldolgozóipar is. A magyar mezőgazdaság addig nem tud versenyképessé válni, amíg az 5 millió hektárból csupán 80 ezer hektár öntözött, amíg a birtokok, a tulajdonviszonyok területén nem tudunk rendet tenni – hangsúlyozta.

Ma Magyarországon 240 kisintegrátor működik: ők a termelő és a nagykereskedő között egyfajta közvetítő kereskedelmet folytatnak jó haszonért, s közben a profit eltűnik. A termelők, akik valóban keményen megdolgoznak a profitért, nem is részesednek belőle.

Szakembereket kérdezett meg a magyar agrárpotenciál kihasználtságát illetően, és a válaszok 30 és 50% között voltak. Jakab István szerint az igazság valahol középen van, de még az 50% is nagyon alacsony lenne.

Végül megemlítette, hogy egymásra kell tenni a téglákat, és ezt a házat, ami az agráriumot szimbolizálja, közösen kell megépítenünk, összefogással, és az építkezésben a kicsinek és a nagynak is meg kell találni a szerepét!

Molnár József (Szent István Egyetem, egyetemi tanár, intézetigazgató) szerint a magyar mezőgazdaságot az elmúlt 50-60 évben legalább négy átalakulási sokk érte. Az első az 1945. évi földreform, az átszervezés volt. A második a „kvázi" szocialista átszervezés az 1960-as évek elején. A harmadik maga a rendszerváltás, a privatizáció, a kárpótlás. Végül negyedikként hazánk európai uniós csatlakozása következett. Nagy eredménynek tarthatjuk azt is,

hogy a vidéki mezőgazdaságból élő népesség egyáltalán ilyen állapotában túlélte az események sorát.

Molnár József megítélése szerint a mezőgazdaság és az élelmiszer-termelés létfontosságú, és hosszú távú gondolkodást követelne meg. A magyar mezőgazdaság kiváló természeti, környezeti és talajadottságokkal rendelkezik, amelyek kihasználása alapvető érdekünk lenne. Nagyon nagy baj, hogy a rövid távú, politikai érdekek mentén szerveződő esztelen és kártékony vita szétmarcangol minket, és ennél az ágazatnál sem tudunk egy-egy politikai cikluson túl gondolkodni.

Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? A válasz egyértelmű: igen! A világ népesedési üteme, a belső lakosság, a vidéken élők megfelelő minőségű és mennyiségű élelmiszerrel való ellátása miatt nem lehet más a válasz. Az agrárium fejlesztéséhez azonban nem elég az igen válasz, befektetett tőke nélkül nem tudjuk rendbe tenni: kvázi pénzre, tőkére van szükség, különösen, ha a feldolgozóipar fejlődését is elő kívánjuk segíteni. Attól viszont óvakodni kellene, hogy a jelenleg futó szántóföldi árutermelő ágazatok kárára történjenek a fejlesztések, ezek elnyomása nem fogja a többi ágazatot segíteni.

Végezetül azzal zárta gondolatait, hogy manapság már egy holnapra szánt ötletet is stratégiának minősítenek, pedig a stratégiákat több évre, több évtizedre előre szükséges megalkotni.

Szabó Gábor (Debreceni Egyetem, professor emeritus) beszédét azzal kezdte, hogy feltette a kérdést, milyen területekre vonatkoztatjuk konkrétan a stratégiát? A gazdasági és szociális vetületekkel ugyan foglalkoztunk, de a környezeti vetületről nem esett szó. A környezeti hatások nélkül nem lehet stratégiáról beszélni, különösen az élelmiszer-gazdaság vonatkozásában nem. Az élelmiszer-gazdaság összefügg az erdőgazdálkodással, komoly hatással van a biodiverzitásra, ezért stratégiai szerepe a környezeti szempontokból is kiemelkedő.

A kínaiak ipari forradalmát, fellendülését egy agrárforradalom előzte meg, manapság ezt sokan elfelejtik. Egyetlen fejlődő ország sem „úszhatja meg", hogy előbb a mezőgazdaságát tegye rendbe, majd ezután haladjon tovább – mondta. Mi ezen már túlléptünk, de a mezőgazdaság rendbetétele nálunk sem maradhat el.

Az ágazati kapcsolatok mérlege is azt mutatja, hogy érdemes a mezőgazdaságot fejleszteni, hiszen importigényessége alacsonyabb a nemzetgazdaság átlagánál. A mezőgazdaság közvetlen importigényessége ugyanis 10%, az élelmiszeriparban pedig 15%, míg a nemzetgazdaság egészében 24%. Ha a halmozott importigényességet nézzük, az a mezőgazdaságban 23%, az élelmiszeriparban 32%, a nemzetgazdaság átlagában pedig 36%.

Lehota József (Szent István Egyetem, egyetemi tanár, intézetigazgató) visszaemlékezett az 1980. évi OMÉK-ra, melynek témája az agrárágazat stratégiai szerepe volt. Azóta (eltelt több mint 30 év) számtalan stratégia született, az agrárgazdaság süllyedését mégsem sikerült megállítani. Véleménye szerint, ha a jövőt nem tudjuk 5-10 évre előre jelezni, nem tudjuk, hová akarunk eljutni, a stratégia semmit sem ér.

Az új olajválság, amely szakértői vélemények szerint 5 év múlva bekövetkezik, végleg derékba törheti a magyar mezőgazdaság amúgy is gyenge lábakon álló teljesítményét. Egy ilyen eset bekövetkeztére legalább több variációt, szcenáriót ki kell dolgozni. Alternatívákat kell gyártani, hogy ne érjen minket váratlanul semmi sem! Piaci stratégiát kell alkotni, a cselekvési terveket szektorszintű, termékszintű részletességgel kellene kidolgozni, versenyelőnyeinket tudnunk kell megfogalmazni. Példaként Új-Zéland 14-15 ezer hektáros szőlőterületét hozta fel: ők tudtak a szőlőtermelésből, a borkészítésből

stratégiai ágazatot csinálni, és ezáltal a piac egyik főszereplőjévé váltak.

A 2010. szeptemberi NOMURA-jelentés oldalazó ármozgást, trendfordulót jelez előre az agrártermékeknél – ezzel is számolnunk kell. A megfelelő értékesítési lehetőségek fenntartása érdekében az USA-ban, a globalizáció ellenében, erősödnek a lokalizációs tendenciák, sorban nyílnak a hálózatba szervezett farmerpiacok.

Potori Norbert (Agrárgazdasági Kutató Intézet, igazgató) kapcsolódva Lehota József gondolataihoz megjegyezte, hogy 2012 februárjában – új csúcsot döntve – a Brent-típusú kőolaj világpiaci ára túllépte a 124 dollárt hordónként. Az új kőolajválság valóban fenyegető. Ugyanakkor figyelmeztetett, hogy a magyar mezőgazdaság hagyományos termékeire nem csak az energiaválság jelent fenyegetést. Például Ukrajnában rohamosan nő a kukoricatermelés: 2011-ben már több mint 22 millió tonnát takarítottak be a terményből, és 10 éven belül akár 40 millió tonnára is szökhet a kibocsátás. A szomszédos ország már rövid távon évi 10-15 millió tonna kukoricát dobhat a világpiacra, és ekkora volumenű exportárualap kétségtelenül kihat majd az EU piacára.

Benet Iván (Szegedi Tudományegyetem, egyetemi tanár) hangsúlyozta, hogy 1989 után eltelt 20 év, és a magyar mezőgazdaság kikerült a nemzetközi érdeklődés látóköréből. 1965–1984 között jelentős mezőgazdasági eredményeket tudtunk felmutatni, ami az országimázs elmélyítését is szolgálta. Manapság azonban már a kínaiak hazánk iránti érdeklődése is vesztett intenzitásából. Benet Iván is úgy értékelte, hogy a nemzetgazdasági problémák megoldása már nem halogatható, mielőbbi tetteket sürget, az élelmiszer-gazdaság területén is. Ma már elképzelhető egy esetleges helyi, regionális élelmiszerhiány is (lásd: a cukorpiaci zavarok a közelmúltban). Az ország sebezhetőségét a hatalmas élelmiszerimport fokozza, amelyen mielőbb változtatnunk kell a fennmaradás érdekében és reményében.

Benet Iván szerint mindenképpen sikerágazattá, nemzetközileg ütőképesebbé kellene tenni a magyar élelmiszer-gazdaságot! A magyar mezőgazdaságot, a farmstruktúrát alacsony alkupozíció jellemzi. Ezért nem lett volna szabad a kereskedelmet, az élelmiszeripart kiadni a kezünkből. Ezekkel is kellő súllyal indokolt foglalkozni a jövőben.

Botos Katalin a vitaindítók után összefoglalta az elhangzottakat. Jóllehet a makromutatókban az élelmiszer-gazdaság szerepe nem tűnik nagynak, ettől még a kapcsolódó iparágakkal együtt, illetve jelentőségében stratégiai fontosságú lehet.

Az ágazat környezeti szerepét sem szabad lebecsülnünk, különös tekintettel arra, hogy más szektorokban gyakran környezeti károkat okozunk, majd azokat helyrehozzuk, és így „fújjuk fel" a GDP-t.

Bár ma már nem a devizagazdálkodás idejét éljük, de az országok külső fizetési mérlege továbbra is fontos, a devizafüggés minden kormányt és minden politikát sújt, s akár politikai rendszereket kényszeríthet a földre.

A téma szociálpolitikai vetületeit is kiemelte Botos Katalin: ha olcsó élelmiszer, tej jön be az országba, akkor nyilván azt veszik a fogyasztók a jelenlegi bérszínvonal mellett. (A hazai bérszínvonal az európainak csupán harmada, negyede.) Sokan elfelejtik, hogy sajnálatos módon az árakra nem tudunk hatást gyakorolni, pedig ez rendkívül fontos lenne.

A környezet, mint legtágabb horizont, szintén hangsúlyosan jelent meg Botos Katalin szavaiban. Hiába fontos a környezet, az integrált környezetvédelem, mégsem foglalkozunk vele kellő hangsúllyal.

A falusi, a vidéki turizmus szintén stratégiai ágazatnak tekinthető, de amíg allergiát okozó parlagfű nő lépten-nyomon, és rendezetlen a környezet, addig a turista sem vágyik vidékre menni.

Végül, gondolatai zárásaként, egyfajta konklúzióként professzor asszony arra figyelmeztetett, hogy a gazdaságpolitika egészébe kell ágyaznunk az élelmiszergazdaságot, az agrárpolitikát – e nélkül nem juthatunk megfelelő eredményre.

Szukics József (gazdálkodó) véleménye szerint a mezőgazdaság egyértelműen stratégiai ágazat. Az élelmiszer-ellátásban alapvető szerepet játszik, tény azonban, hogy ez csak akkor látszik, ha zavarok vannak és hiány mutatkozik valamelyik alapvető élelmiszerből, vagy valamelyik termék nagyon megdrágul, amire szerencsére ritkán kerül sor Magyarországon. Az agrárökológiai potenciál jó, de el kell fogadnunk, hogy elsősorban a szántóföldi kultúrák termesztésének kedvez. A külkereskedelmi mérlegben az export ugyan még mindig fontos szerepet tölt be, de jelentősége csökkenő.

A mezőgazdaság vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepe még mindig hangsúlyos, de csökkenő tendencia jellemzi. Az árutermelő mezőgazdaság mellett a helyi piacra való termelésnek, a helyi feldolgozásnak is van munkahelyteremtő képessége, továbbá ezektől elválasztva a mezőgazdaság a szociális foglalkoztatásban is fontos.

Szukics József támogatta Szabó Gábor hozzászólását, mely szerint a környezeti kérdések kezelésében is a mezőgazdaságra kell támaszkodni. A környezetkímélő, a fenntartható mezőgazdasági gyakorlat meghonosítását a kölcsönös megfeleltetés, illetve az *Agrár-környezetgazdálkodási Program* (AKG) jól szolgálja. A gazdálkodás folytatása azonban elengedhetetlen az élhető vidék, a kultúrtáj fenntartása szempontjából is, ami az ország megítélésére is hatással van.

Ha az ágazatot a nemzetközi folyamatok fényében vizsgáljuk, látni kell, hogy egyre nő az igény a mezőgazdaság termékei iránt. A gyarapodó népesség egyre több élelmet igényel, a bioüzemanyagok és a ma még újnak számító műanyagokat, csomagolóanyagokat helyettesítő cellulózalapú termékek gyártása is hozzájárul a kereslet bővüléséhez.

A növekvő igények kielégítése új technológiák kifejlesztésére sarkallja az országokat. Jóllehet a génmódosítás van a középpontban, de emellett az űrnemesítés, a vírusmentes mikroszaporítás, valamint a mesterséges élelmiszerek területén is intenzív kutatások folynak. A precíziós szántóföldi növénytermesztés ma már általánosan elterjedt. A klímaváltozás hatásai, a szélsőséges ingadozások elől a kertészet egyre inkább az intenzív fedett termesztésbe vonul.

Ha stratégiai ágazatként tekintünk a mezőgazdaságra, a kihívásokra választ kell adni. A verseny erősödése miatt ma már korszerűnek, újnak és olcsónak kell lenni, mert a magyar mezőgazdaság a tömegtermékek globalizált világpiacán Ukrajnával, Dél-Amerikával nem tud versenyezni.

Az Európai Unióhoz való alkalmazkodás (és felzárkózás) nehezen ment, most azonban újra alkalmazkodáskényszer sújtja a magyar mezőgazdaságot. Az alkalmazkodáshoz az oktatás, a kutatás, az innováció fejlesztése, a mezőgazdaság presztízsének növelése, és nem utolsósorban a mezőgazdaság finanszírozásának javítása szükséges.

A mezőgazdasági potenciál kihasználásával egy darabig lehet fejlődni, emelni a hozzáadott értéket, de az élelmiszeripar fejlesztése nélkül nagyobb mértékű előrelépés nem képzelhető el.

Mészáros Sándor (Agrárgazdasági Kutató Intézet, nyugdíjas) előzetesen javasolta, hogy az intézet gyűjtse össze, hogy milyen szempontokból, ismérvekből lehetne a mezőgazdaságot stratégiai ágazatként értékelni, továbbá hogy mely országoknak sikerült olyan agrárstratégiát alkotniuk és olyan fejlődést elérniük az élelmiszer-gazdaságban, ami követendő példaként szolgálhat számunkra.

Felhívta továbbá a figyelmet az élelmiszerárak és az energiaárak kapcsolatára. Ezek mozgása a jövőben a mezőgazdaság mozgásterét határozhatja meg, így egy stratégiaalkotás során az árarányok prognosztizálása elengedhetetlen feladat. Nem mindegy, hogy milyen üzemanyag- és műtrágyaárak mellett kell gazdálkodni, és milyen áron lehet értékesíteni a termékeket. A múltban már átéltük az árarányok eltolódását, a szocialista mezőgazdaság válságát éppen az energiaárak ugrásszerű növekedése idézte elő.

Véleménye szerint a mezőgazdaság jelenlegi legaktuálisabb problémája a klímaváltozás, ezért egyetértett Szabó Gábor és Szukics József hozzászólásával. Klímaszcenáriókra kell készülnünk, több változatú stratégia kell, nem lehet olyan egysíkúan tervezni, mint korábban. Az intézetben környezeti csoportot kellene létrehozni, amely az ilyen jellegű munkát támogatni tudná – javasolta.

Potori Norbert (Agrárgazdasági Kutató Intézet, igazgató) Hollandia élelmiszergazdasági stratégiáját idézte, amelynek első harmada csak azzal foglalkozott, hogy mi várható a világpiacokon, valamint Hollandia hová szeretné pozicionálni magát. A stratégia további részében azt taglalták, hogy a kitűzött célok, vagyis a kívánt pozíciók eléréséhez milyen lépéseket kell megtenni.

Ausztrália és Új-Zéland kapcsán megjegyezte, hogy e két országban a mezőgazdaság lényegében támogatás nélkül működik, PSE-mutatójuk 15 éve 0–3% között mozog, ennek ellenére versenyképesek, sőt, meghatározóak nem egy termék világpiacán.

Az energiaárakhoz hozzáfűzte, hogy a kőolaj és a kukorica árának alakulása között szoros kapcsolat mutatható ki, ez jelzi, hogy mindkét termék stratégiai fontosságúnak tekinthető.

Hajdú József (Mezőgazdasági Gépesítési Intézet, nyugdíjas) hozzászólásában először *Franz Fishler* – EU mezőgazdasági főbiztos – egy előadásában elhangzottakra utalt, mely szerint az élelmiszer-fogyasztás szerkezete átalakulóban van, a húsfogyasztás jelentősen nő, és ez a gabonatermelést is húzza magával. Ez a magyar mezőgazdaság számára kedvező folyamatnak tekinthető. Az EU a világ legnagyobb élelmiszer-importőrévé vált, ez a termelés bővítésének lehetőségeit növelheti. Az élelmiszerpiac a múltban inkább kínálati volt, a jövőben azonban inkább a keresleti jelleg erősödhet.

Hajdú József fontosnak tartotta, hogy a mezőgazdaságra ne önmagában, hanem a csatlakozó kiszolgáló iparágakkal, szolgáltatásokkal együtt agrobizniszként tekintsünk. Korszerű háttériparok, inputbeszállítók nélkül a mezőgazdaság nem válhat stratégiai ágazattá.

Máhr András (Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Szövetsége, főtitkárhelyettes) véleménye szerint egy élelmiszer-gazdasági stratégia sikerességét az mutathatja, ha a vidék válik sikeressé általa. A magyar mezőgazdaság alapjában véve sikeresen alkalmazkodott, fejlődik, a vidékről azonban ez nem mondható el. A vidéki szociális, foglalkoztatási problémák kezelését a politika gyakran teljes egészében a mezőgazdaságra, az élelmiszer-gazdaságra terhelné. Nagy tévedés azt hinni, hogy ennek az elvárásnak az élelmiszergazdaság meg tud felelni, és kezelni tudja a nehézségeket. Nem szabadna a mezőgazdaság jelenlegi működő struktúráit szétrombolni, mert ez nem fog eredményre vezetni, több kárt okoz, mint hasznot.

A foglalkoztatás tekintetében Máhr András egyetértett a korábbi hozzászólókkal, de felhívta a figyelmet arra, hogy a munkaigényes tejtermelés több mint 80%-a, a sertéstartásnak pedig több mint 70%-a professzionális vállalkozásoknál folyik. Rá kell jönnünk arra, hogy az élelmiszer-gazdaság sikerességéhez a versenyképesség elengedhetetlen (például:

a sertéstenyésztésben 3 kg alatti takarmánymennyiség felhasználásával kell 1 kg húst előállítani).

Az árak vonatkozásában érdekes tendenciákat lehet megfigyelni. A valamilyen viszonyítási alappal – például tőzsdei jegyzéssel – rendelkező termékek mezőgazdasági árai Magyarországon trendjeikben megegyeznek a szállítási költségekkel módosított európai árakkal. A viszonyítási ponttal nem rendelkező termékekre – zöldségfélékre és gyümölcsökre – ez nem igaz, ezeknél valóban jóval alulértékeltebbek a hazai termékek.

35 éve hallhatunk Kert-Magyarországról a szavak szintjén, mégsem történt semmi, ezért el kellene gondolkodni azon, mi lehet ennek az oka. A gabona vagy kertészet kérdésfeltevés téves: ugyanis ha 100 ezer hektárt elvonnánk a gabonaágazattól és az a kertészeti művelési ágba kerülne, azt a gabona meg sem érezné, ugyanakkor a zöldségtermesztés nagyot lépne előre, a kibocsátása megfelelő hatékonyság mellett többszörösére nőhetne. Érdemes arra figyelni inkább, hogy a kertészetnek hatalmas tőkeigénye van (például: fedett termőfelületek, folyamatos termesztés, nagy energiaigény, igényes energiaellátás).

Mindenkinek, aki az élelmiszer-gazdaságról gondolkodik, szembe kell néznie a feketegazdaság, a szociális okokból megtűrt legalizált feketefoglalkoztatás problémájával is. A munkabérek alacsonyak, de a munkáltatókat terhelő költségek nagyon magasak Magyarországon. Az elmúlt évi változások sem segítették az ágazatot az adózás szempontjából. Az adóteher és az ezzel összefüggő feketegazdaság gátja lehet mindenféle kibontakozásnak Máhr András szerint.

Botos Katalin az előző hozzászólásokra reagálva egyetértett azzal, hogy a vidéki foglalkoztatás fejlesztése rendkívül fontos kérdése a magyar gazdaság- és agrárpolitikának. Felidézte a termelőszövetkezet melléküzemágainak a foglalkoztatásban betöltött szerepét. A rendszerváltás előtti sikerekhez hozzájárult a háztáji, a kisgazdaságok és a nagygazdaságok szervezett együttműködése is. Ebben a modellben a tőkehiányt a ház körül barkácsolt ólak, termesztő berendezések, fóliák enyhítették, a hatékonyságot pedig az „növelte", hogy a háztájiban eltöltött munkaidőt nem számolták el, noha a háztáji valójában két műszakot jelentett, kvázi önmagukat „zsákmányolták ki" a dolgozók. Ezt ma már ebben a formában senki nem vállalná fel. Ugyanakkor megfelelő szervezéssel, egy jól működő felvásárló szervezet közreműködésével a kisüzemi részfoglalkoztatásos, részben önkizsákmányoló és saját fogyasztásra történő termelésnek még lenne létjogosultsága, jóllehet nem lehetne együtt kezelni a versenyképes termeléssel. Két stratégiára van szükség, hogy a meglévő energiákat ne pazaroljuk el.

A rendszerváltást követő időszak problémája, hogy a külföldi tőke beáramlásával egyidejűleg a belföldi megtakarítások megcsappantak. A megtakarítások nem kerülnek a termelő szférába, ráadásul az állam is elsősorban a lakásépítést és az ipart helyezte előtérbe, attól remélt nagyobb gazdaságfejlesztő hatást, ami (látva például a devizahiteles lakásteremtés következményeit) vélhetően részben tévedés volt.

Botos József a stratégiaalkotással kapcsolatban megjegyezte, hogy hosszú távra kell tervezni, változatokat kidolgozni és konkrét célokat, mérföldköveket kitűzni, valamint ehhez megvalósítási tervet mellékelni. Ez a stratégia sikerességét is meghatározhatja.

A vidéki foglalkoztatás és jövedelemtermelés rendszerváltás előtti sikerességét jól mutatja annak az agráriumon túlmutató hatása. A termelőszövetkezet és a háztáji együttműködésének köszönhetően a háztájiban extra jövedelmek keletkeztek, a vidéki életszínvonal „meglódult", az arányok helyreállítása érdekében létre kel-

lett hozni az ipari munkások „háztájiját", ez lett a GMK (gazdasági munkaközösség). Természetesen ennek az önkizsákmányoló ipari háztájinak hasonló hatása volt mind a városi életszínvonalra, mind az egészségre, mint vidéki változatának.

A rendszerváltáskor 4,9 millió foglalkoztatott volt, ma 3,8 millió fő. Az 1,1 millió fő „elvesztett" foglalkoztatottból több mint 600 ezer fő a mezőgazdaságból, élelmiszeriparból esett ki, az élelmiszer-gazdaságban a foglalkoztatás egy negyedére esett vissza, a többi ágazat pedig nem volt képes felszívni ezt a hatalmas – elsősorban csak a mezőgazdasághoz értő – tömeget.

Sajnálatos módon a magyar társadalom mezőgazdasági ismeretei nagyon felületesek. Például Japánban a mezőgazdasági alapismeretek oktatása a nemzeti tanterv része. Egy ehhez hasonló oktatási terv kidolgozása Magyarországon sem lenne ördögtől való ötlet.

A kihasználatlan lehetőségekre Botos József példaként hozta fel az út menti területeket. Ha ezeken keskeny erdősávokat telepítenénk, nem csak a hóátfúvásoktól mentesítenénk az utakat, de a környezet, a biomassza termelése szempontjából is előnyös lenne, ami a klímaváltozás fényében nem elhanyagolható. A nem hatékony szervezésre, ügyintézésre szintén példa lehet a „Földért életjáradék program" végrehajtása. A program keretében a földet felajánló ugyan jól járt, de a leadott földek hasznosítása nem megoldott: gyakran a gaz veri fel a termelésből kiesett területeket, így még a nyugdíj-kiegészítés fedezetét sem termelik meg.

Felföldi János (Debreceni Egyetem, egyetemi docens) véleménye megegyezett Botos József előző hozzászólásának indító gondolatával: ő is a konkrétumokat hiányolta az eszmecseréből. Egyetérthetünk ugyan abban, hogy az élelmiszergazdaság fontos, de ahhoz, hogy stratégiainak tekintsük, tudnunk kellene, hogyan illeszkedik a nemzetgazdaság egészébe, milyen szerepet tölt be ebben, mit kell tennünk ahhoz, hogy a rá rótt szerepét egyre jobban, hatékonyabban töltse be, végül kinek kell ennek érdekében cselekednie. Minden szempontból megfelelő stratégiát nem lehet alkotni, rangsorolni kell. Szerinte attól, hogy az élelmiszer-gazdasági tevékenységek foglalkoztatással járnak, és ez döntő részben vidéki területeken történik, még nem várható, hogy az élelmiszer-gazdaság fejlesztése egymagában meg fogja oldani a vidéki foglalkoztatás problémáját.

Ha a versenyképességet helyezzük előtérbe, akkor az egyes ellátási láncok egészét kell legalább régiós szinten versenyképessé tenni, ehhez tőke, ismeret és innováció szükséges. Felföldi János szerint ráadásul a tömegtermékeken is túl kell lépnünk, mert – ahogy Szukics József is említette – a tömegtermékek termelésében hatalmas lesz a verseny a jövőben. Ha a tőke, ismeret és az innováció hiányzik, nem biztos, hogy a mezőgazdaság jelenti a kiutat az állástalanságból. Némi ismerettel önellátásra lehet termelni, de ez nem lesz a hozzáadott érték növelésének az útja, nem lesz jövedelemtermelő, pláne nem devizatermelő tevékenység. A ténylegesen értékteremtő tevékenységhez alapos ismeret kell, ami ma sokszor nagyon hiányos, felszínes. Kiesett 20-30 év, ami alatt felnőtt egy olyan generáció, amely nem vett részt a mezőgazdasági munkában, sőt, gyakran semmilyen állandó munkahelye sem volt. Ezek a szülők már nem tudnak sem tudást, sem tapasztalatot átadni a gyermekeiknek. Felföldi János kiemelte még, hogy a háztáji jellegű, főként saját fogyasztásra történő termelés szabályozási feltételeit is meg kell teremteni, mert bár a szabályozók elvileg ugyanazok, sokszor úgy tűnik, hogy tőlünk nyugatabbra a hatóságok elnézőbbek a termelőkkel szemben, mint Magyarországon.

Sebestyén Róbert (Nemzeti Földalap, elnök) Botos Józsefnek az életjáradékokra

vonatkozó hozzászólására reagálva megerősítette, hogy a szociális tényező valóban erősen jelen volt a „Földért életjáradék" típusú pályázatokban. Ezeket 2002 és 2010 között négy hullámban hirdették meg. A földek a Nemzeti Földalapba kerültek. A felajánlott területek közül sok volt a kisméretű, szabdalt terület, az osztatlan közös tulajdonú terület, az elvadult, gondozatlan és menthetetlen szőlő és gyümölcsös, melyeken már régóta nem folyt termelés. Nem az volt az elsődleges cél, hogy az átvett területek ténylegesen kitermeljék az életjáradékot. Ma a Magyar Állam 11 milliárd forintot fizet ki évente az életjáradékokra úgy, hogy az átvett földek hasznosítása nagy gondot jelent, hozadékuk a kifizetéseknek csak töredékét fedezi.

Szabó Gábor (Debreceni Egyetem, professor emeritus) szerint tisztázni kell, mi tartozik az élelmiszer-gazdasághoz. A rendszerváltás előtt a háztáji a teljes mezőgazdasági kibocsátás egyharmadát, egyes ágazatokban (zöldség, gyümölcs) a felét adta, ma mégis mintha megkérdőjeleznénk az élelmiszer-gazdaságba tartozását. A KSH évek óta közli, hogy az egyes ágazatokban hogyan oszlik meg a hozzáadott érték és a GDP a vállalati és az állami szektor, illetve a háztartások között. A mezőgazdasági kibocsátás körülbelül 40%-át a háztartások termelik meg, a GDP-nél pedig 60% a háztartások részesedése. Az élelmiszergazdaság fogalmába ezért a háztartások és a versenyszféra egyaránt bele kell, hogy tartozzon, de a két szféra kezelését természetesen el kell választani. A mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött szerepét sem szabad alábecsülni, a tanulatlan rétegeknek talán még mindig itt lenne a legtöbb lehetősége munkához jutni. Az alapvető élelmiszerek belföldi termelése egyértelműen szintén stratégiai kérdésnek tekinthető, ezért támogatja a japán agrárpolitika a rizstermesztést. Ezek, és a további tényezők egymáshoz viszonyított súlya az időben változhat, de együttesen az élelmiszer-ágazat stratégiai minősítését indokolják.

Potori Norbert (Agrárgazdasági Kutató Intézet, igazgató) visszautalva a japán példára megemlítette, hogy Szaúd-Arábia ugyanakkor éppen a közelmúltban hagyott fel a búzatermelés támogatásával és vállalta fel az importfüggést.

Kemény Gábor (Agrárgazdasági Kutató Intézet, igazgató) szerint a mai helyzetben több szempontból is megkérdőjelezhető az egykori háztáji gazdasággal párhuzamot keresni. A háztáji azért tudott sikeres lenni, mert a „közösbe" olyan parasztokat kényszerített a téeszesítés, akiknek minden tudása megvolt az egyéni gazdálkodáshoz. Amikor lehetőség nyílott a háztáji gazdálkodásra, ezeknek a gazdáknak csak le kellett porolni a meglévő tudást, újra alkalmazni az évszázadok során felhalmozott tapasztalatokat. Ma a vidéken munkalehetőséget kereső emberek túlnyomó többsége hasonló szunnyadó tudással már nem rendelkezik. Felnőtt több olyan generáció, amelynek már fogalma sincs a mezőgazdaságról, sem az önálló gazdálkodásról. A gazdálkodásba való ismételt bevonásukat az is megnehezítheti, hogy míg annak idején a szövetkezeti és a háztáji technológia között nem volt olyan nagy a különbség, addig a mai versenyképes, iparszerű, modernizált, innováción alapuló mezőgazdaságot és a helyben rendelkezésre álló eszközöket, tőkét és tudást széles szakadék választja el. A fentiekből következően ma már a mezőgazdaság, az élelmiszer-termelés szociális, önellátó formája is csak akkor lehet sikeres, ha azt megfelelő szaktanácsadási, oktatási rendszer támogatja.

Kemény Gábor gondolatmenetét folytatva, *Felföldi János* a mikrogazdaságok integrációjának nehézségeire utalt. Véleménye szerint a mai élelmiszer-termelés, az élelmiszer-biztonság követelményeinek a mikrogazdaságok tömegei egyszerűen nem tudnak egységesen megfelelni. A fogyasztók nyomására és az uniós előírások-

nak megfelelve, a kereskedelem és a feldolgozóipar egységes méretű és minőségű, egységes technológiával és fajtával előállított, egységesen szermaradványmentes és nyomon követhető, tehát a vetőmagig visszavezethető és ellenőrizhető élelmiszert, illetve alapanyagot keres. Az ezzel járó követelmények teljesítése már csak az adminisztráció oldaláról is hatalmas nehézséget jelent egy több tucat termelőt integráló vállalkozás számára. Gond ez még akkor is, ha a tagok egyébként fegyelmezett és szakképzett gazdálkodók, ez utóbbi nélkül azonban a bukás elkerülhetetlen.

Szukics József a vidéki foglalkoztatással kapcsolatban tett még további kiegészítést hozzászólásában. Felhívta a figyelmet arra, hogy a rendszerváltás előtt több mint 100 ezer ember a TSZ-melléküzemágakban ipari tevékenységet végzett, csak a munkáltatója besorolása volt a mezőgazdaság. Ezek jövedelemtermelő ágazatai voltak a termelőszövetkezeteknek, részben a gazdálkodás jövedelemhiányát is ezekből pótolták. A váltáskor munka nélkül maradt tömegek tehát részben ipari foglalkoztatottak voltak. Sajnálatos, hogy nálunk a vidéki kis- és közepes ipari üzemek néhány kivételtől eltekintve hiányoznak, míg például Németországban tíz kilométerenként, minden második faluban találhatunk egyet. A háztáji gazdaságokat, illetve a vidéki foglalkoztatást segítették az ÁFÉSZ-ek (Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet) is. Megszűnésük után helyükre nem lépett semmi, a TÉSZ-ek (Termelői Értékesítési Szervezet) is kevésbé képesek a kistermelők termékeit felszívni, a helyi kereskedelmet, értékesítést támogatni. A helyi ipar mellett a kereskedelem segítése is mindenképpen szükséges lenne a vidéki foglalkoztatás bővítéséhez, mert a jelenlegi munkanélküliség már a vagyonbiztonságot, a versenyképes mezőgazdaságot is veszélyezteti.

Éder Tamás indító előadásában viszonylag távolról vizsgálta a stratégia kérdését, de ezzel nem a problémák szőnyeg alá söprése volt a célja. Viszont tartott attól, ami bekövetkezett, miszerint mindenki azt fogja kiemelni, milyen bajok vannak az általa ismert területeken, lényegében függetlenül a rendezvény címétől. Sokadszor hallhattuk már a panaszokat. Talán érdemesebb lett volna többet foglalkozni a jövővel, nem a 60-as, 70-es évek zavart, piacgazdaságtól idegen, államilag támogatott, az adózástól független háztájijának a tapasztalatait kellett volna elemezni.

Amennyiben a jövővel kívánunk foglalkozni, látnunk kell – ahogy ez már korábban szóba került –, hogy transzparens, innovatív és szorosan együttműködő szereplők által szervezett termékpályák versenyeznek ma a piacon. Ilyen termékpályák létrehozására kellene törekednünk. „Miért nem megy?" – tette fel a kérdést. Azért, mert az integráció transzparenssé tesz, a transzparencia pedig nem gazdaságos az adózás miatt, nem vonzó az ilyen termékpályákon való mozgás. Ez tragédia, mert piaci partnereink egyre inkább az átlátható körülmények között, átlátható termékpályákon megtermelt termékeket keresik.

Ami a támogatásokat illeti, jó lenne belátnia minden szereplőnek, hogy az élelmiszer-gazdaság 10-15 éve már versenyágazat. Világszerte látható, hogy az állam kivonul az ágazatból, a versenyszabályok kerülnek előtérbe, a szociális szempontok háttérbe szorulnak. Tény, hogy a kivonulás vontatott, mert a valódi költségek, illetve a nyújtott szolgáltatások nem jelennek meg a rendszerben, de a folyamat egyértelműen ebbe az irányba halad.

Éder Tamás üdvözölte, hogy a vitanap címében és a felszólalásokban végre az élelmiszer-gazdaság, nem pedig szűken az agrárium és a mezőgazdasági termelés jelent meg, vagyis a teljes termékpálya és ezen belül az élelmiszeripar is megfelelő súlyt kapott. Ez a sikeres kiútkeresés alapvető feltétele. Az élelmiszer-gazda-

ság az elmúlt években a társadalmi érdeklődés előterébe került, megítélése javult. Nem hihetjük azonban, hogy ez a szereplők „tiborckodó" panaszainak nagyobb elfogadásával is jár. A társadalom felé egyre kevésbé igazolható az élelmiszer-gazdaság mint potenciális versenyágazat támogatásának mai szintje, ideológiai alapja sem.

Kőrösi István hozzászólásában nemzetközi példákkal igazolta, hogy az élelmiszergazdaság számottevően emelheti a vidéki foglalkoztatás színvonalát és a nemzetgazdaságban a hozzáadott érték termelését. A fejlődést az információ és tőke szabadsága és minél szélesebb körű elérhetősége is befolyásolja. A hitelek gazdaságélénkítő hatását jól példázza a Raiffeisen 20. század eleji indulásakor bekövetkezett mezőgazdasági fellendülés nyugati szomszédunkban. A mezőgazdaságban az értékesítési lehetőségek hiánya is korlátozó tényező lehet, ezért lenne szükség a modernizált Hangya-típusú szövetkezetek újjáéledésére, a helyi termelés és a helyi értékesítés összekapcsolására. A nyersanyagtermelés és a betakarítást követő feldolgozó, elosztó és kereskedelmi tevékenységek profittermelő képessége 1:4-es arányt mutat a fejlett országokban, ezért támogatta Kőrösi István az előtte hozzászólókat a termékpályaszintű megközelítéssel kapcsolatban.

Szukics József Éder Tamás hozzászólását árnyalta azzal, hogy megjegyezte, a fejlődés ellenére egy agrárvállalkozás megítélése még mindig sokkal gyengébb, mint egy hasonló más ágazatban működő vállalkozásé, szintúgy az agrárgazdaságban munkavállalók megítélése és keresete is elmarad a többiekétől.

Pupos Tibornak (Pannon Egyetem, egyetemi tanár, tanszékvezető) a vita hallgatása során úgy tűnt, hogy nem egyértelmű a stratégia-stratégiai fogalompár jelentése, pedig ezek tisztázása alapvető fontosságú lenne. Ha stratégiai értelemben használjuk a szót, az mindössze annyit jelent, hogy fontos, ha viszont az élelmiszergazdaság stratégiáját kívánjuk megvitatni, akkor jövőképről és a fejlesztés cél- és eszközrendszeréről kell beszélnünk. Integrált és rendszerszemléletű megközelítés vezethet csak eredményre. Az élelmiszer-gazdaság fejlesztésének és a vidékfejlesztésnek a kölcsönhatását nem lehet megkerülni: az elmúlt húsz év sikertelensége arra vezethető vissza, hogy a rendszerszemlélet hiányzott. A rendszer meghatározó elemeit nem ismertük fel, nem volt kormányokon átívelő jövőkép, nem volt az agrárstratégia a nemzetgazdasági stratégiába ágyazva, gyakran az volt az érzés, hogy körbekörbe járunk.

A VITA ZÁRÁSA

Botos József összefoglalásul csak annak a hitének adott hangot, hogy az eszmecsere tisztázott néhány sarkalatos kérdést. Véleménye szerint jó lenne, ha a résztvevők, a hallgatóság továbbvinné a vitán elhangzottakat a további munkájába.

A műhelybeszélgetést *Botos Katalin* zárta. Megítélése szerint fontos hozadéka volt a konferenciának: a stratégia fogalma tisztázásra került. Más is felvetette, de Pupos Tibor fogalmazta meg egyértelműen, hogy csak a gazdaságba ágyazottan lehet értelmezni az élelmiszer-gazdaság, az élelmiszer-gazdasági stratégia szerepét, feladatait. Ugyancsak rögzítenünk kell, hogy komplex szemléletben, összefüggő élelmiszerláncokként kell az ágazatra tekintenünk.

A beszélgetés során kicsit kevesebb szó esett a kereskedelem szerepéről, pedig végső soron a fogyasztó dönt az ágazat sorsáról azzal, hogy helyi vagy globális, import vagy hazai terméket választ. A fogyasztói döntés visszahat az ágazat makrogazdasági jelentőségére is.

Több fiatal kolléga javasolta, hogy ne a múltban keressük a megoldást, nem lehet a régi tapasztalatokra építeni a megoldáskeresést, túl sokat változott a gazdaság és a társadalom ehhez. Ebben van némi igaz-

ság, de a múltbeli szemlélet gyakran modernebbnek tűnik, mint a ma elterjedt, például a termékláncalapú vagy a háború előtti piacorientált gondolkodás tekintetében. Azt sem felejthetjük el, hogy a globalizációs folyamatok könnyen megfordulhatnak a klímaváltozás és az energiahiány következtében, így van alapja a hosszú távú, szcenáriókon alapuló tervezésnek.

Ez a tervezés akár két stratégia mentén is folyhat, mert az élelmiszer-biztonsággal, az integrációval, a szaktudással kapcsolatos minden problémája ellenére a helyi kistermelésnek is meg kell találnia a szerepét az ágazatban, rövid távon elsősorban a vidéki foglalkoztatás növelése érdekében. Ehhez persze több területen előre kellene lépni: tarthatatlan, hogy a közbiztonság hiánya akadályozza a ház körüli termelést még akkor is, ha egyébként a szándék meglenne, és a feltételek is adottak. Ezen túlmenően, ha valóban az ismeretek hiánya is gátja a termelésnek, illetve a tudatos fogyasztásnak, akkor a külföldi példákhoz hasonlóan, a magyar közoktatásba is be kell emelni az alapvető mezőgazdasági ismeretek oktatását és legyen lehetőség a továbbképzésre is. Ezek lassan eredményre vezethetnek.

Kérdésként merülhet fel persze, hogy mindezt ki fogja koordinálni. Jó lenne, ha a civil szervezetek, termelői szervezetek tudnák ezt felvállalni. A régi időkben a szövetkezetek vezetői a papok, lelkészek, tanítók voltak, ez ma már nehezen elképzelhető, de tény, hogy a fellendülés semmiképp nem képzelhető el erkölcsi megújulás nélkül. Természetesen az államnak és az állam által képviselt agrárpolitikának a folyamatokat segítenie kell, a költségvetési eszközök hatékony felhasználásával és a transzparens szervezeteket, integrációkat sújtó adóprés enyhítésével. A rendszerváltás óta e területen nagyon sok hibát követtünk el,

TARTALOM

Kapronczai István: Tisztelt Olvasó! 101

TANULMÁNY

Csáki Csaba: Merre tart a világ mezőgazdasága? – Változó prioritások a világ agrártermelésében 103

Kurucz Mihály: Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról 118

Pakurár Miklós – Oláh Judit – Cehla Béla: Az ukrajnai munkavállalók munkavállalási jellemzői Magyarországon 137

VITA

Tóth Orsolya – Garay Róbert: Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? (Műhelyvita-összegzés) 146

SZEMLE

Viski József – Czene Zsolt: A Nemzeti Vidékstratégiáról és a Darányi Ignác Tervről 162

Ragadics Tamás: A vállalkozások és a közösségek szerepe a rurális térségek megújulásában – könyvismertető 178

Csete László: Ajánlások, tapasztalatok tanulmányok, cikkek írásához és publikálásához 180

NEKROLÓG

Emlékezés Széles Gyulára (1936–2012) *Horn Péter* 186

Gödöllő rektora volt... – Emlékezés Cselőtei Lászlóra *Romány Pál* 189

Előfizetési felhívás 177

Summary 193

Contents 197